

МАРКСОВАТА ПУБЛИЦИСТИЧНА ПОЛЕМИКА ОТ „РЕЙНСКИ ВЕСТНИК“ ДО „НЕМСКО- БРЮКСЕЛСКИ ВЕСТНИК“ (1842—1847)

ИВАН ГРАНИТСКИ

I. ДВУБОЯТ С ЦЕНЗУРАТА

От началото на май 1842г. до края на януари 1843 г. Карл Маркс публикува на страниците на „Рейнски вестник“ десетина остро полемични статии: „Дебати за свободата на печата и за обнародването на протоколите на съсловното събрание“, „Уводната статия“ в бр. 179 на „Кьолнски вестник“, „Дебати по закона за кражбата на дърва“, „Философският манифест на историческата школа на правото“, „Проектозаконът за развода“, „Оправдание на мозелския кореспондент“ и пр. Те са писани в един период, когато съзряват и се оформят социално-политическите и философските възгледи на младия Маркс, когато се осъществява преходът от идеализма към материализма и от революционния демократизъм към комунизма. Началото на тоя преход е тъкмо в споменатите статии от „Рейнски вестник“, а неговият финал — в писмата и статиите на Маркс в първата и единствена книжка на издаденото в Париж от него и Арнолд Руге списание „Немско-френски годишници“. Именно тук Карл Маркс стига до идеята, че е необходима „безпощадна критика на всичко съществуващо“. Предпочитаната форма, в която тази безпощадна Марксова социално-политическа и философска критика осъществява своето битие, става *полемиката*. Цялата му по-нататъшна публицистична дейност е осветена от блясъка на полемиката, от внезапните ѝ и неотразими експлозии. . .

„Рейнски вестник“ се оказва за младия доктор по философия в истинския смисъл на думата революционна школа. Тук той се сблъсква за първи път с политическото лице на парливите проблеми на всекидневието, тук се изостря социалният му усет и от абстрактната критика той се насочва към критика на абстракциите. На младохегелианския абстрактен радикализъм тук той противопоставя *реалния поглед към реалната действителност*. Най-сетне, по страниците на вестника Маркс започва своя двубой със стоглавата хидра на цензурата. Всички негови статии са провокация срещу правоверния начин на мислене, предизвикателство срещу казионните порядки, критика с политическа оценетност. И именно тук Марксовият полемичен гений се разгръща с цялата си изключителна сила. По-късно в произведения като „Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт“, „Разкрития относно Кьолнския процес на комунистите“, „Господин Фогт“ ще видим в целия му блясък и ненадмината мощ зрелия полемист Маркс, но тъкмо в статиите от „Рейнски вестник“ можем да открием формите на неговия полемизъм *в процеса на конкретното им зараждане и избистряне*.

По-внимателният прочит на публикациите в „Рейнски вестник“ ще ни покаже присъствието на две от основните оръжия на класическата полемика, които са и двете главни форми на полемизма у Карл Маркс. Нека се спрем по-подробно на тях.

1. *Contradictio in adiecto*, т. е. *разкриване на противоречията в смисъла*. Чрез този полемичен похват¹ Маркс постига изтъкването, разкриването на вътрешните противоречия в противниковата теза. Да вземем един пример от „Дебати за свободата на печата“, който илюстрира детайлно тоя похват. Маркс скрупулозно излага „аргументите“ на представителя на княжеското съсловие, който отрича правото на живот на свободния печат. Първоначално тонът на Маркс е сякаш равен и безстрастен — той само излага твърденията на оратора. Но постепенно в хода на изложението изтъкват несъответствията в тези твърдения, неразрешимите им вътрешни противоречия. И тогава започва логическата им деструкция: „Но ако трябва да отхвърлим *„свободния печат“* и *„свободата на печата“* като реализация на *„всеобщата свобода“*, толкова повече трябва да отхвърлим *цензурата* и *цензурирания печат* като реализация на особена свобода — защото може ли да бъде добър *видът*, щом е лош *роът*? Ако ораторът беше последователен, той би трябвало да отхвърли не свободния печат, а печата изобщо. Съгласно неговия възглед печатът би бил добър само ако не би бил продукт на свободата, т. е., ако не би бил продукт на *човешката дейност*. На печат следователно биха имали право само *животните* или *боговете*.“²

Тук Маркс с дискретна ирония описва как ораторът делеял целия печат на добър и лош, за да продължи малко след това: „За лошия печат той ни разказва невероятни неща: неговата цел била злонравие и по възможност най-голямото разпространение на това злонравие. Няма да се спираме на това, че ораторът ни счита за много лековерни, когато иска да вярваме на думите му, че съществувало *злонравие като професия*. Ние ще му припомним само неговата аксиома относно несъвършенството на всичко човешко. Не произтича ли оттук изводът, че и лошият печат не е съвършено лош, т. е., че е добър, а добрият не е съвършено добър, т. е., че е лош?“³

Твърденията на оратора от княжеското съсловие са детайлно разгледани, допусната е тяхната правомерност, но логическото им продължение показва безсмислеността и вътрешната им противоречивост: „Взаимоотношението между добрия и лошия печат става още по-странно, когато ораторът ни уверява, че добрият печат е *безсилен*, а лошият — *всесилен*, защото първият няма влияние върху народа, а вторият упражнява неотразимо влияние. За оратора добрият печат и безсилният печат са тъждествени. Не иска ли той да каже, че доброто е безсилно или че безсилието е добро?“⁴

Полемичната деструкция се извършва на няколко равнища: логическо, стилистическо, образно-емоционално. Логическата дисекция, която разкрива вътрешната противоречивост в тезите на оратора, е придружена от развенчаващ стилистически разрез — глупавите и взаимно изключващи се твърдения са породили и стилистически недомислия и нелепици. Пошлото съдържание се е изляло в пошла форма. И тук следва третото равнище — образно-емоционалното, което имплицитно включва резултатите от предишните две, същевременно добавя от себе си емоционалното отрицание.

¹ В античната реторика полемичния похват *contradictio in adiecto* в най-ясен и чист вид ще доловим у Демостен и Цицерон. В прочутото си съчинение „Обучението на оратора“ Квинтилиан нееднократно посочва ненадминатата способност на Цицерон да дискредитира противниците си, разкривайки вътрешните противоречия на техните твърдения и тези.

² К. Маркс и Ф. Енгелс. Съчинения. Т. I. С., 1975, с. 54.

³ Пак там.

⁴ К. Маркс и Ф. Енгелс. Съчинения. Т. I. С., 1975, с. 55.

Полемичната деструкция освен това преминава през няколко степени на развитие. Първо, Маркс привидно приема доводите на опонента, но когато започва да ги разгръща логически, в тях се разкриват вътрешните несъответствия, противоречията в смисъла. Защото в крайното си развитие те отричат сами себе си, противоречат на собствената си същност. Така първата степен отразява самия момент на откриване противоречията в смисъла на противниковата теза. Втората степен се гради вече върху тази основа.

Щом в твърденията на оратора от княжеското съсловие има толкова много противоречия, толкова много взаимно изключващи се постановки, те започват да звучат несериозно, стават комични. И тук комичното в облика на опонента се градира — той е сатирично принизен, пародизиран, окарикатурен. Оттук начева третата степен на полемичното разрушение — *социалното изобличение*, в което критиката на Маркс постига истинското си *политическо битие*. Щом едно лице и неговите идеи, които са в същност идеи на цялото съсловие, социална прослойка или класа, са напълно компрометирани и развенчани, щом е доказана тяхната спекулативност и безсмисленост, а оттам и комичност, няма на тях може да се гледа по друг начин освен с присмех и пренебрежение? И могат ли те да имат сериозни основания да съществуват?

Третата степен на полемическата деструкция, както лесно можем да доловим, съпада с равнището на емоционално-образното отрицание. В нея се оглежда и диалектическото взаимопроникване на чисто полемически, ако ги наречем условно така, и сатирически елементи. Но на това ще се спрем малко по-късно, а сега нека хвърлим поглед към втория похват на класическата полемика, използван от Маркс.

2. *Reductio ad absurdum*, т. е. *опровержение чрез довеждане (оспорваната теза) до абсурд*. У Маркс двата похвата са неразривно свързани. Обикновено — и това особено важи за статиите от „Рейнски вестник“ — редукцията на оспорваната теза до абсурд идва след логическата операция, разкриваща противоречията в смисъла, т. е. *reductio ad absurdum* следва *contradictio in adiecto*. Външно Маркс се съгласява с опонента, тръгва от позицията му, като мнимо се идентифицира с него, но неусетно, чрез система от взаимно свързани логически съждения, обезсмисля становището на опонента. Когато извежда крайния резултат от построенията му, той се оказва абсурден поради неразрешимите противоречия, заложили в първоначалното твърдение. Така се стига до пълно компрометиране идеите на опонента, а оттам и до личното му дискредитиране: „Всичко, което се развива, е несъвършено. Развитието свършва само със смъртта. В такъв случай би било твърде последователно да се ликвидира човекът, за да бъде избавен от това състояние на несъвършенство. Така поне разсъждава ораторът, желаейки да ликвидира свободата на печата. За него истинското възпитание се състои в това да държи човека цял живот в пелени — защото, като се учи да ходи, човек се учи и да пада и само като пада, той се учи да ходи. Но ако ние всички си останем все в пелени — кой ще ни повива? Ако лежим всички в люлката — кой ще ни люлее? Ако всички сме затворници — кой ще бъде тъмничарят?“⁵

Абсурдният характер в твърденията на оратора от княжеското съсловие е вече очертан. Ето и съкрушителния финал на редукцията: „Човек по природа си е несъвършен, както взет отделно, така и в масата. „*De principiis non est disputandum*.“ Нека бъде така! Но какво следва от това? Разсъжденията на нашия оратор са несъвършени, правителствата са несъвършени, ландтазите са несъвършени, свободата на печата е несъвършена, всяка сфера на човешкото съществуване е несъвършена. Ако следователно поне една от тях не трябва

⁵ К. Маркс и Ф. Енгелс. Съчинения, Т. I. С., 1975, с. 51.

* Относно принципите не се спори.

да съществува поради това несъвършенство излиза, че между тях няма нито една, която да има правото да съществува.“⁶

По протежение на цялата статия „Дебати за свободата на печата“ можем да видим как „респектабилните“ тези и идеи на противниците на свободния печат се довеждат до абсурд чрез фината логическа редукция, на която ги подлага Маркс. Впрочем това е един от любимите му полемични похвати, изключително използван в писаните по-късно съвместно с Фридрих Енгелс големи философски памфлети „Светото семейство“ и „Немска идеология“, както и в „Нишета на философията“, „Великите мъже на емиграцията“, „Лорд Палмерстън“, „Господин Фогт“ и пр.

И ето че сега вече можем — разгледайки статии от „Рейнски вестник“ ни позволяват това — да очертаем в общи линии схемата на процеса на полемичното развенчаване у Маркс. Ще разделим този процес на шест степени.

1. Иронична прелюдия.

Много често Маркс започва с иронична увертюра, с която иска да създаде атмосфера на пренебрежително отношение към опонента още преди да започне същинската полемика. Той насища интонацията с подкопавашите нотки на иронична лековатост и несериозност. Така ролята на главен компонент в структурата на фразата започва да играе *и р о н и я т а*. Двусмислиците и каламбурите, фиволните намеци и саркастичните забележки дискредитират преждевременно опонента и предопределят по-нататъшното „несериозно“ отношение към него. Ето началото на статията „Дебати за свободата на печата“: „За голямо учудване на цяла пишеща и четяща Германия *пруският „Staats-Leitung“* в едно прекрасно берлинско пролетно утро обнародва своите *признания*. Той, разбира се, избра за тази цел аристократична, дипломатическа форма, а не занимателната форма на изповед. Той си е дал вид, че иска да покаже на своите събратя огледалото на познанието, той мистично-загадочно говори само за другите пруски вестници, докато в същност говори за онзи вестник, който е *par excellence* пруски — за самия себе си.

Това обстоятелство допуска различни обяснения. *Цезар* е говорил за себе си в трето лице. Защо пък в такъв случай пруският „Staats-Zeitung“, когато говори за трети лица, да няма предвид себе си? *Децата*, като говорят за себе си, обикновено вместо „аз“ се наричат по име: „Георг“ и т. н. Защо пък пруският „Staats-Zeitung“ да не замества местоимението „аз“ с имената: „Vossische“, „Spenerische“*, или с името на някой друг светия.“⁷

Встъпления от подобен род са твърде характерни за значителна част от Марксовите публицистични произведения — статии, памфлети, бележки, антрефилета и т. н. Само в „Рейнски вестник“ такива иронични прелюдии ще открием още и в статиите: „Уводната статия“ в брой 179 на „Кьолнски вестник“, „Комунизъмът и аугсбургият „Всеобщ вестник“, „Дебати по Закона за кражба на дърва“ и пр.⁸

След ироничната прелюдия обикновено следващата степен е:

2. Мнимата идентификация.

Маркс се идентифицира мнимо с твърденията, идеите или конкретните аргументи в тезата на противника, за да подготви почвата за следващите съкрушителни полемични удари. Уж наивният и простодушен тон се прекъсва внезапно от саркастически дисонанси. В своята книга „Марксовото естетическо

⁶ К. Маркс и Ф. Енгелс. Съчинения. Т. I, С., 1975, с. 51.

* Вестници, наричани по имената на техните издатели.

⁷ К. Маркс и Ф. Енгелс. Съчинения. Т. I, С., 1975, с. 29.

⁸ Иронична прелюдия по-късно става характерна и за огромната част от статиите, памфлетите и бележките в „Нов Рейнски вестник“: за големите памфлети „Лорд Палмерстън“, „Великите мъже на емиграцията“, „Лорд Джон Ръсел“, „Господин Фогт“ и пр.

наследство — комплексен проблем“ Иван Славов очертава по следния начин механизма на мнимата идентификация: „Напълно или с леко дистанциране той (Маркс — б. м., И. Г.) възприема неговата гледна точка, приобщава се към „логиката“ на разсъжденията, дори намира естествени заключенията. Но самото откъсване на критикувания възглед от контекста, където дори глупостта не изглежда така фрапираща, тънките иронични интонации, репликите, отпавени пътем, подготвят разгромителния финал.“⁹

Мнимата идентификация с твърденията на опонента, която почти винаги е комбинирани със сатирични ремарки и изтънчено пародиране, в същност играе ролята на преход към третата и четвъртата степен на полемичното развенчаване, изпълнени в класическите полемични прийоми:

3. *Contradictio in adiecto.*

4. *Reductio ad absurdum.*

На тях се спряхме подробно малко по-горе и затова нека сега преминем направо към петата степен.

5. *Сатирична деструкция.*

Заедно с чисто полемичните похвати Маркс използва и оръжието на сатирата. Той все по-често и наситено ги комбинира в разгръщането на полемичния процес, докато в един момент се стига до особена върхова точка, при която настъпва *сатиричната деструкция*. В по-големите статии (такива като „Дебати за свободата на печата“ и „Дебати по Закона за кражбата на дърва“) или памфлети има по няколко такива кулминационни моменти.

Но какво представлява в случая сатиричната деструкция? След като в боя са влезли всички средства на полемиката, Маркс включва и сатирата — иронията, пародията, сарказма, гротеската, словесната карикатура, профанацията. По-нататък ще направим опит да посочим точките на привличане и отблъскване между т. нар. чисто полемични и сатирични елементи, а засега само ще отбележим, че при Маркс те се преливат едни в други и диалектически си взаимодействуват. Ето как например в „Дебати за свободата на печата“ в полемичната атака се включва и иронията: „Когато в науката за вселената бе направено откритието, че земята е *mobile perpetuum*, не един мирен германски филистер се залавяше за своето боне и въздишаше по повод на вечно променящото се положение на своето отечество, а ужасната неувереност в бъдещето правеше противен неговия дом, който всеки момент се преобръща с главата надолу.

Свободата на печата също тъй малко *предизвиква* „променящото се положение на нещата“, колкото далекогледът на астронома — непремениното движение на световната система. Лоша астрономия! Колко прекрасно беше времето, когато земята, подобно на почтен филистер, се намираше още в центъра на вселената и спокойно пушеше своята глинена луличка, без да си прави труда дори да добива светлина, тъй като слънцето, луната и звездите се въртели около нея като вечни лампадки, като „прекрасни неща“¹⁰.

Във финала на полемичния процес се появява и неговата шеста заключителна степен:

6. *Изложение на собствената теза.*

След като е разкрил логическата несъстоятелност и абсурдност в твърденията на опонента, след като е демаскирал с оръжието на сатирата неговата ретроградност, скрита зад маската на мним либерализъм, Маркс излага собствената си постановка по въпроса. Така в „Дебати за свободата на печата“ паралелно с полемическото разрушение на цензурата и цензурирания печат,

⁹ Иван Славов. Марксовото естетическо наследство — комплексен проблем. С. 1972, с. 244—245.

¹⁰ К. Маркс и Ф. Енгелс. Съчинения. Т. I. С., 1975, с. 69.

се разгръща и апологията на свободния печат: „Свободен печат, който е лош, не отговаря на характера на своята същност. А цензурираният печат със своето лицемерие и безхарактерност, с присъщия му език на кастрат, със своето кучешко умилкване осъществява само вътрешните условия на своята същност.

Цензурираният печат си остава лош дори и когато принася добри плодове, защото тези плодове са добри само доколкото, доколкото вътре в цензурирания печат са проява на свободен печат и доколкото на тях не е присъщо да бъдат плодове на цензурирания печат. Свободният печат си остава добър дори и когато принася лоши плодове, защото тези плодове са отклонения от природата на свободния печат. Кастратът си остава лош като човек и да има хубав глас. Природата си остава добра дори и да създава изроди.

Същността на свободния печат — това е мъжествената, разумната, нравствената същност на свободата. Характерът на цензурирания печат — това е безхарактерната уродливост на несвободата, това е цивилизовано чудовище, напарфюмиран изрод.¹¹

Към края на януари 1843 г. гигантският двубой, който Маркс започва с цензурата на страниците на „Рейнски вестник“, навлиза в своя финален стадий. Раздразнено от все по-революционната насоченост на изданието, пруското правителство взема решение за забрана на вестника. В писмо до Арнолд Руге от 25 януари 1843 г. Маркс пише: „Вероятно вече знаете, че „Рейнски вестник“ е забранен, ликвидирен, със смъртна присъда. Даден му е срок до края на март. По време на тази къса отсрочка той е подложен на двойна цензура. Нашият цензор, почтен човек, е поставен под цензурата на тукашния регирунгспрезидент фон Герлах, пасивно послушен глупак, и готовият ни вестник трябва да бъде представян на полицейския нос да го помирише и ако подуши нещо нехристиянско, непруско, вестникът не може да излезе.“¹²

Описвайки причините, довели до забраната, между които са и неговите статии „Оправдание на мозелския кореспондент“, „Проектотаконът за развода“ и „Забраната на „Лайпцигския всеобщ вестник“, Маркс добавя: „... атмосферата ми беше станала толкова задушна. Тежко е да се слугува дори за свободата и да се биеш с игли вместо със сопи. Уморих се от лицемерието, глупостта, грубия произвол и от нашето огъване, извиване, обръщане на гръб и залавяне за думички“.¹³

Правителството спира вестника, но в единоборството с цензурата победителят е Маркс. Жестоките цензурни ограничения не попречат на полемиката му да придобие революционна социално-политическа острота. Ала тъкмо тази революционност вече го тласка към критика, която не може да види бял свят в пределите на Прусия. И няколко дни преди да подаде заявление за напускане на вестника, Маркс пише отново на А. Руге: „Не ми е възможно нито да пиша под пруска цензура, нито да живея в пруски въздух.“¹⁴

Съвсем скоро Париж — столицата на вечното революционно напрежение — ще привлече с магнетичния си образ доктор Маркс. Там, където вятърът на историята издува платната на Хайневата неспокойна муза, там, където са се събрали десетки преследвани от своите правителства европейски революционери, там, където истината диша по-свободно.

¹¹ К. Маркс и Ф. Енгелс. Съчинения. Т. I, С., 1975, с. 56—57.

¹² К. Маркс и Ф. Енгелс. Съчинения. Т. 27. С., 1975, с. 342.

¹³ Пак там, с. 343.

¹⁴ Пак там, с. 345.

II. „БЕЗПОЩАДНА КРИТИКА НА ВСИЧКО СЪЩЕСТВУВАЩО“

Към края на октомври Маркс е вече в Париж, градът на суетата и удоволствията, на празния блясък и разточителството, но и градът на мизерията и най-революционния пролетариат, на свободата и надеждата. Тук младият немски якобинец се запознава с френски демократи и социалисти, с ръководители на тайното германско дружество Съюз на справедливите; тук посещава тайните събрания на френските и немските работници и занаятчии; тук най-сетне става и неговата първа среща с Хайнрих Хайне.

В Париж Маркс е привлечен преди всичко от идеята да издава заедно с Руге „Немско-френски годишници“¹⁵. Тук не ще трябва да се съобразява с позорните ограничения на цензурата, не ще премълчава, както в „Рейнски вестник“ най-важното, онова, което разтърсва пруското правителство — критиката срещу самите устои на политическата система. И съвсем не на последно място — тук полемиката му ще има открит и незавоалиран характер. И действително статиите, които Маркс пише за „Немско-френски годишници“ — „По еврейския въпрос“ и „Към критиката на Хегеловата философия на правото. Увод“¹⁶ — ознаменуват освен окончателния му преход към комунизма, още и началото на нов етап в неговата полемика със стария свят.

Със статията си „По еврейския въпрос“ Маркс влиза в открита полемика с Бруно Бауер и философията на младохегелианството. Маркс разглежда две произведения на Б. Бауер — брошурата „Еврейският въпрос“ и сборника „Способността на съвременните евреи и християни да станат свободни“, излезли през 1843 г. В тях Бауер поставя въпроса за политическата еманципация на евреите, но в стремежа си към крайни изводи той не може да долови реалната диалектика на взаимоотношенията между еврейството и християнската държава. Бауер не предлага реален изход и решение на проблема, защото тръгва от собствените си предпоставени идеи за предмета. По точно противоположния път върви Маркс — от конкретната природа на реалните обществени отношения той иска да изведе решението на въпроса. Борбата на германските евреи за политическа еманципация според Маркс трябва да се разглежда в контекста на историческото движение на обществото. Подлагайки на дълбок диалектически анализ и логическа дисекция постановките на Бруно Бауер, накрая Маркс отбелязва: „Щом обществото успее да унищожи *емпирическата* същност на еврейството, търгашеството и неговите предпоставки, еврейният ще стане *невъзможен*, защото субективната основа на еврейството, практическата необходимост, ще се вчовечи, защото конфликтът между индивидуално-сегашното битие на човека и неговото родово битие ще бъде ликвидиран.“¹⁷

Според Франц Меринг със статията „По еврейския въпрос“ Маркс постига двояк резултат. От една страна, стига до основите на „съотношението между обществото и държавата“, като показва, че държавата не е съществуване на нравствената идея, не е нещо абсолютно, както счита Хегел, а по-скоро тя има „скромната задача да пази анархията на гражданското общество, което прави от държавата свой пазач“¹⁸. А, от друга страна, Маркс е почувствувал обществения смисъл и значение на злободневните религиозни въпроси: „Той доказва развитието на еврейството не в религиозната му теория, а в ин-

¹⁵ Но списанието, както образно отбелязва Франц Меринг, се оказва „мъртвородено дете“. От него излиза само една двойна книжка в края на февруари 1844 г.

¹⁶ Именно так според В. И. Ленин Маркс се проявява вече като истински революционер. В „Немско-френски годишници“ са публикувани и статиите на Ф. Енгелс „Очерци към критика на политическата икономия“ и „Положението на Англия. Томас Карлайл. „Минало и настояще“.

¹⁷ К. Маркс и Ф. Енгелс. Съчинения. Т. I, С., 1975, с. 397—398.

¹⁸ Вж. Ф. Р. Меринг. К. Маркс. История на неговия живот. С., 1957. с. 107.

дустриалната му и търговска практика, която намира фантастично отражение в израилтянската религия.¹⁹

Марковите статии в „Немско-френски годишници“ ни позволяват да открим някои специфични особености в неговия полемичен стил и език. На първо място трябва да посочим *диалогичния характер на фразата*. Тя често се разделя на две или повече части, като се излагат противоположни твърдения. Полемичното напрежение се увеличава с привидното допускане на тяхната правомерност, с едновременното им разгръщане при поставянето на проблема. Това позволява на Маркс да изложи всички аргументи „за“ и „против“ преди с ярка антитеза или ефектен риторичен въпрос да покаже своето отношение: „Или може би евреите искат изравняване по права с *християнските поданици*? В такъв случай те признават *християнската държава* за правоверна, следователно признават системата на всеобщото поробване. Но защо не им се харесва тяхното специално иго, щом им харесва всеобщото иго? Защо германецът трябва да се интересува от освобождението на евреина, щом евреинът не се интересува от освобождението на германеца?“²⁰

Друга съществена черта на Марковия полемичен стил е *интонационната динамика на фразата*. Резките модуляции на тона, внезапните преходи или плавните преливания са следствие от диалектичното развитие на мисълта. След едно сравнително по-спокойно изложение внезапно следва драматичен акорд и започва съгъвяването на напрежението. То се отразява в „накъсването“ на фразата — изреченията стават по-къси, насечени, стегнати, заредени с експлозивна енергия. Ето един пример от „Към критиката на Хегеловата философия на правото. Увод“: „Напротив, добродушните ентусиазисти, тевтономаните по кръв и свободомислещите по рефлексия търсят историята на нашата свобода отвъд нашата история — в първобитните тевтонски гори. Но по какво би се различавала историята на нашата свобода от историята на свободата на дивата свиня, ако тя може да се намери само в горите? При това известно е, че в гората, както извикаш, така и откликва. И тъй — мир на първобитните тевтонски гори!

Война на германските порядки! Непременно война! Тези порядки се намират под равнището на историята, те са под всякаква критика, но те си остават обект на критиката, както престъпникът, който се намира под равнището на човечността, си остава обект на палача. В борбата с тях критиката е не страст на разума, тя е разум на страстта. Тя не е анатомически нож, тя е оръжие. Нейният обект е неин враг, когато тя иска не да опровергае, а да унищожи.“²¹

Ярко ефектното въздействие на разглежданите статии се основава и върху още една особеност на Марковия полемизъм. Постигнато е изумително единство между:

1. Бароквата разклоненост и разточителност на фразата, метафорично-образната наситеност и

2. Суровия, непреклонен и стегнат език на фактите, езика на желязната логика.

Тези два компонента у Маркс се сливат органически и имат единно звучене. И отново антитезата е основният споителен, ако можем така да го наречем, материал. Да се позовем на „По еврейския въпрос“: „Религията е за нас вече не *причина* за светска ограниченост, а само нейно *проявление*. Затова ние обясняваме религиозните окови на свободните граждани на държавата с техните светски окови. Ние не твърдим, че гражданите на държавата трябва да ликвидират своята религиозна органиченост, за да унищожат своите светски

¹⁹ Вж. Фр. Меринт. К. Маркс. История на неговия живот... с. 107.

²⁰ К. Маркс и Ф. Енгелс. Съчинения. Т. I. С., 1975, с. 368.

²¹ Пак там. с. 401.

окови. Ние твърдим, че те ще ликвидират своята религиозна ограниченост само когато унищожат своите светски окови. Ние не превръщаме светските въпроси в *теологически*. Ние превръщаме теологическите въпроси в светски. След като историята бе достатъчно дълго обяснявана със суеверия, ние обясняваме суеверията с историята.²²

Доколкото задачата ни тук е да разгледаме Марксовите статии в „Немско-френски годишници“ преди всичко от гледна точка на техния полемичен стил и език, съзнателно ще избегнем идейно-теоретичния им анализ. Ще припомним само, че В. И. Ленин вижд окончателния преход на Маркс към материализма и комунизма именно в „По еврейския въпрос“²³ и „Към критиката на Хегеловата философия на правото. Увод“. От изключително значение е втората статия — „Към критиката на Хегеловата философия на правото. Увод.“ Тук Маркс стига до идеята за пролетариата като единствена класа, способна да извърши социалистическата революция: „И тъй, в какво се състои *положителната* възможност за германската еманципация?

Отговор: в образуването на една класа, окована от *радикални вериги*, една класа на гражданското общество, която не е класа на гражданското общество; на едно съсловие, което е разложение на всички съсловия; на една сфера, която има универсален характер поради своите универсални страдания и няма претенции за каквото и да било *особено право*, защото зад нея тегне не *особено безправие*, а *безправие*то *изобщо*, която вече не може да се позовава на *историческото право*, а само на *човешкото право*, която се намира не в едностранично противоречие в последните, които произтичат от германския държавен строй, а във всестранино противоречие с неговите предпоставки; най-после, на една сфера, която не може да се еманципира, без да се еманципира от всички други сфери на обществото и без да еманципира едновременно с това всички други сфери на обществото, която, с една дума, представлява *пълна загуба* на човека и следователно може да се възроди само чрез *пълно възраждане* на *човека*. Този резултат от разложението на обществото като особено съсловие е *пролетариатът*.”²⁴

В „Немско-френски годишници“ словото на Маркс придобива особена полемична сила и въздействие. Тук пределно ясно съзираме, че за него публицистиката е в същност пресечната точка на социално-политическия и философския анализ с художествената инвенция, че художествено-образното мислене е неизменен компонент от публицистичното внушение. Освен това тук, както и в статиите от „Рейнски вестник“, изпъква цялото богатство на полемичните фигури на речта и мисълта, органично усвоени и преосмислени от речите на античните оратори. Несъмнено изключителната полемичност на Марксовия стил идва и от доброто познаване на античната литература и по-специално на античната риторика. Много от нейните оръжия, възприети най-вероятно чрез произведенията на Цицерон, получават своето блестящо битие в Марксовите произведения.

²² К. Маркс и Ф. Енгелс. Съчинения. Т. I, С., 1975, с. 373.

²³ В книгата си „Молодой Маркс“ Н. И. Лапин проникателно очертава силните и слабите страни на статията „По еврейския въпрос“: „Към силните страни спада съзнателната материалистическа позиция, благодарение на която Маркс подлага Бауер на съкрушителна критика и дава принципно ново решение на обсъждания въпрос. Слаба страна на статията е идващото от ръкописа (Ръкописа от 1843 г. — б. м., И. Г.) значително влияние на Фойербаховия антропологизъм: комунистическият идеал се облича във формата на „човешка еманципация“, преувеличена е ролята на религията (юдензъм и християнство) в историята на отчуждения свят и т. н. (Вж. Н. И. Лапин. Молодой Маркс. М., 1976, с. 247).

²⁴ К. Маркс и Ф. Енгелс. Съчинения. Т. I, С., 1975, с. 412.

Нека посочим някои от най-често употребяваните фигури на речта и на мисълта в Марковата полемика.*

1. Плеонастична конструкция.

Плеонастичните конструкции или словесните излишества Маркс използва главно за цели на пародията. Чрез тях той пародийно имитира начина на изразяване или стила на определено лице.

Непосредствено свързана с плеонастичната конструкция или нейна разновидност, нюанс, е следващата фигура.

2. *Epitheton ornans* или украсяващо определение. У Маркс тази фигура служи не само и не толкова за украсяване на речта (каквото е класическото ѝ значение), колкото за характеристика на предмета, респ. опонента. Да вземем един пример от статията „Дебати за свободата на печата“: „Нашият оратор противопоставя на практическите искания мистично-религиозната теория на въображението, на действителните теории — дребнаво-разсъдъчната, прагматично-ловката, заимствувана от най-повърхностната практика, мъдрост на житейския опит; на човешки понятието той противопоставя свръхчовешките светини, а на действителната святост на идеите — произвола и неверието на вулгарните гледища. По-аристократичният, по-небрежният, а затова и по-трезвият език на оратора от княжеското съсловие се сменя тук с *патетична витиеватост и фантастично-екзалтирана елеиност*, които в княжеската реч отстъпваха на заден план пред патоса на привилегиите.“²⁵ Подчертаният израз е *epitheton ornans*, чрез който в общата плеонастична конструкция на цитирания пасаж се пародира ораторът от княжеското съсловие.

3. Анафора.

Анафората, т. е. повтарянето на една и съща дума в началото на няколко последователни изречения или части на изречението, е широко употребявана от Маркс фигура. Да си послужим отново с пример от „Дебати за свободата на печата“: „Но нима критиката не губи своя разумен характер, *когато* е не открита, а тайна, не теоретическа, а практическа, *когато* не стои над партиите, а сама става партия, *когато* действа не с острия нож на разума, а с тъпите ножици на произвола, *когато* със своето собствено осъществяване тя отрича себе си, *когато* най-после тя е толкова некритична, че погрешно взема отделния индивид за възплъщение на универсалната мъдрост.“²⁶

4. Епифора.

Тази фигура е обратна на анафората. Най-често и двете са комбинирани с градицията, а понякога в тях се преплита и антитезата. Ето илюстрация на епифорична градиция в „Дебати за свободата на печата“: „Разсъжденията на нашия оратор са *несвършени*, правителствата са *несвършени*, ландтазите са *несвършени*, свободата на печата е *несвършена*, всяка сфера на човешкото съществуване е *несвършена*.“²⁷

5. Симплокия.

Симплокията, или още комплексията, е съединяване на анафора и епифора. Чрез нея изречението придобива вътрешна симетричност и огледалност, а фразата — ритмичност и пропорционалност. Да се позовем на статията „По еврейския въпрос“: „*Защо* членът на гражданското общество се нарича „човек“, просто *човек*, *защо* неговите права се наричат права на *човека*?“²⁸

* Някои от фигурите са дадени по формулировката им в „Латинска граматика“. С., 1966, с. 364—374; за по-релефно възприемане ще отделяме думите, образувачи конкретна фигура, чрез подчертаване.

²⁵ К. Маркс и Ф. Енгелс. Съчинения. Т. I, С., 1975, с. 50.

²⁶ Пак там с. 58.

²⁷ Пак там, с. 51.

²⁸ Пак там, с. 385.

6. Градация.

Най-често у Маркс градацията е възходяща. В нея се оглежда напластяването на емоционалното напрежение, чрез нея се постига и последователна, многостепенна сатирична деструкция на визирания предмет, човек или явление. Ето пример за градация, комбинирана с анафора: „*Вие считате* за несправедливо да се ловят птици. Нима кафезът не е превантивна мярка против хищните птици, куршумите и бурите? *Вие считате* за варварство да се ослепяват славеите, но не считате за варварство да се избождат с остриите цензурски пера очите на печата? *Вие считате* за деспотизъм да се стрижат косите на свободния човек против волята му, а цензурата всеки ден реже по живото тяло на мислещите хора и само бездушни същества — нереагиращи, смирени — тя смята за здрави!“²⁹ („Дебати за свободата на печата“)

7. Епаналепса.

Епаналепсата, или още анастрофата, е повторение в началото на изречението на последната дума от предходното изречение. Два примера от „По еврейския въпрос“ ще ни помогнат да видим афористичността и вътрешната стойност, които епаналепсата придава на фразата: „По моему, по начин, който отговаря на нейната същност като *държава, държавата* се еманципира от религията . . .“³⁰ „Отчасти тези права на човека са политически *права, права*, които се осъществяват само в общност с други хора.“³¹

8. Хиазъм.

Това е фигура, при която частите на изречението в следващи едно след друго изречения си разместват местата — кръстосват се: подлогът на първо място в едното изречение отива на последното място във второто, а на негово място идва сказуемото, и обратното.

Като полемична фигура у Маркс хиазмът най-често се появява паралелно с антитезата: „Законът за цензурата е следователно не закон, а полицейска мярка, и то дори лоша полицейска мярка, защото не *постига онова, което иска*, и не *иска онова, което постига*.“³² Тук имаме даже двоен хиазъм.

Парентеза.

Парентеза е вмъкването по средата на изречението на думи, прекъсващи мисълта, но изясняващи отношението на говорещото лице. Маркс често използва тази фигура в статиите си от „Рейнски вестник“, а ще я срещнем нерядко и в неговите писма, както е примерно в едно от писмата из „Немско-френски годишници“: „В такъв случай ние ще се явим пред света не като доктринери с един нов принцип: *ето ви истината, на колене пред нея!* — ние развиваме на света нови принципи от неговите собствени принципи.“³³

Или когато иронизира пруския „Държавен вестник“, мнимо идентифицирайки се с него: „Оставете настрана чиновниците, които без особено желание са принудени да се интересуват от мен, отхвърлете от сметката обществените учреждения, които не могат да минат без полуофициален орган — кой ще вземе да ме чете — *пита* аз, кой?“³⁴ (Дебати за свободата на печата“)

10. Антитеза.

Антитезата, или противопоставянето, е може би любимата полемична фигура на Маркс. Тя заема изключително място в структурата на образната му и емоционално наситена фраза. Съчетаването в едно на парадоксални противоположности, единното им звучене отговаря на предмета на изследване

²⁹ К. Маркс и Ф. Енгелс. Съчинения. Т. I, С., 1975, с. 62.

³⁰ Пак там, с. 374.

³¹ Пак там, с. 384.

³² Пак там, с. 63.

³³ Пак там, с. 366.

³⁴ Пак там, с. 30.

то — самият живот е така противоречив. Антитезата придава на полемичното внушение невероятна гъвкавост, тя прави изказа многопластов и многопосочен. В антитезата се оглежда великолепието на Марксовата диалектическа мисъл, способността ѝ да прозре явлението или предмета от всички страни. Чрез нея получават битие и някои сатирични елементи в полемичния стил на Маркс — пародията, гротеската, словесната карикатура и пр. Но нека вземем няколко примера:

„Правителствената власт може да материализира духовната революция; материалната революция трябва преди всичко да одухотвори правителствената власт“³⁵.

„Ораторът познава само провинцията на съсловното събрание, но не познава съсловното събрание на провинцията“³⁶.

„Цензурата не унищожава борбата, тя я прави едностранчива, тя я превръща от открита борба в тайна, а борбата на принципите превръща в борба на безсилния принцип с безпринципната сила“³⁷.

„Обущарят Якоб Бьоме бе голям философ. Някои именити философи са само големи обущари“³⁸.

„Смута, в който той изпадна по въпроса за свободата на печата, и несвободата, в която изпадна по въпроса за смута“³⁹.

„На интереса на правото се дава думата само дотолкова, доколкото той е право на интереса“⁴⁰.

Най-ярката илюстрация на антитезисния характер на Марксовата мисъл, а оттам — отразено и в неговия полемичен стил обаче — е и статията „Към критиката на Хегеловата философия на правото. Увод“. Ето един пасаж, където антитезите са дори в градиация: „*Наистина Лютер победи робството по набожност, защото постави на негово място робството по убеждение*. Той разби вярата в авторитета, защото възстанови авторитета на вярата. Той превърна поповете в миряни, защото превърна миряните в попове. Той освободи човека от външната религиозност, защото направи религиозността вътрешен свят на човека. Той еманципира плътта от оковите, защото постави в окови сърцето на човека“⁴¹.

11. Оксиморон.

У Маркс оксиморонът е органически свързан с антитезата. Той изразява съчетаването на взаимно изключващи се противоположности, за да се придаде по-голяма сила и изразителност на внушението. Навярно интересът към антитезата и оксиморона е бил събуден в темпераментната душа на юношата Карл още в Трирската гимназия, при заниманията с антична литература. Блясъкът, който добиват тези фигури при Цицерон,⁴² сигурно е осветил младежа с антиномична духовна нагласа.

В „Бележки върху най-новата пруска цензурна инструкция“ оксиморонен израз е примерно: „Много определена, много *съмнителна истина*“⁴³. В „Дебати за свободата на печата“ оксиморон в класическата му форма: „Превантивният закон представлява следователно противоречието на *неограничено то ограничаване*...“⁴⁴. А ето пример от статията „Морализиращата критика

³⁵ К. Маркс и Ф. Енгелс. Съчинения. Т. I. С., 1975, с. 41.

³⁶ Пак там, с. 44.

³⁷ Пак там, с. 57.

³⁸ Пак там, с. 75.

³⁹ Пак там, с. 115.

⁴⁰ Пак там, с. 153.

⁴¹ Пак там, с. 407.

⁴² Нека си спомним неговите ненадминати оксиморонни словосъчетания: „отсъстващите присъствуват и нуждаещите се имат в изобилие, слабите са силни и мъртвите живеят“; а също и: „сенаторите като мълчат, крещат“ — от една от речите против Катилина.

⁴³ К. Маркс и Ф. Енгелс. Съчинения. Т. I. С., 1975, с. 8.

⁴⁴ Пак там, с. 61.

и критицизиращият морал“, публикувана в края на октомври и началото на ноември 1847 г. в „Немско-Брюкселски вестник“: „При всички свои глупости и низости този *светец* *грубиян* може да намери морална утеха в това, че е глупав и подъл по убеждение, че е следователно наистина цялостна натура“⁴⁵.

12. Реторични въпроси.

Реторичните въпроси са също много често използвани от Маркс. Те му позволяват да изрази мнимо съгласие с опонента, иронично учудване, саркастично отрицание; да придаде на тона фриволен или пародичен оттенък, да покаже спокойно или гневно неистинността, смехотворността, абсурдността на противните твърдения. Достатъчен е един пример от статията „Дебати по закона за кражба на дърва“, където няколко реторични въпроса идват един след друг: „И нима не унищожава сам себе си този груб възглед, който в различните действия фиксира само едно общо определение и се абстрахира абсолютно от различието между тях? Ако всяко нарушение на собствеността — без разлика, без по-конкретно определение — е кражба, в такъв случай не е ли всяка частна собственост кражба? Нима като притежавам своята частна собственост, аз не изключвам всеки друг от притежаване на тая собственост? Нима не нарушавам с това неговото право на собственост“⁴⁶.

Невероятно е просто богатството от фигури на речта и мисълта в полемичния стил на Маркс. Освен споменатите един по-внимателен прочит ще ни открие още и присъствието на: *елипса* (изпускане на главни части на изречението, без да се подразбират от предходния текст), *удвоение* (непосредствено повторение на една и съща дума), *паралелизъм* (подреждане на частите в последователни изречения по един и същ начин), *хипербатон* (изкуствено отделяне на свързани думи в изречението с други думи), *апосиопеза* (премълчаване или недоизказване на мисълта), *многосъюзие* и т. н.

Разбира се, в общия процес на разгръщане на полемиката всички тези фигури се появяват органично свързани. Ние си позволихме едно лабораторно разчленение, само за да усетим по-добре конкретното значение и ефекта на отделните фигури.

III. ДИАЛЕКТИЧЕСКИЯТ БЛЯСЪК НА МЕТАФОРАТА

Малко са философите, чието слово притежава такава емоционално-образна кондензираност, такава вътрешна мощ и метафоричен блясък, както Карл Маркс. Може би защото у него философията е *поезията* на една грандиозна социална революция, а революцията — социална *поезия* на новата философия. Може би, защото неговият ум неизменно обогатява *поетически* всяка възникнала мисъл. Може би най-сетне, защото в самата му природа е заложено диалектически единното звучене на художествено-образното и абстрактно-логическото.

Още в Берлинския клуб на младохегелианците приятелите на младия доктор по философия са поразени от мефистофелската му ирония, от внезапните антиномични експлозии на духа му. По-късно, когато излизат първите му статии в „Рейнски вестник“, съвременниците са респектирани от дълбочината и яркостта на неговия образен език. А още по-късно — при скитанията му из европейските столици — в речи, статии, памфлети и изказвания враговете му имат възможност да се убедят в съкрушителната полемична сила на сти-

⁴⁵ К. Маркс и Ф. Енгелс. Съчинения. Т. IV. С., 1975, с. 319.

⁴⁶ Пак там, Т. I. С., 1975, с. 119.

ла му, където философската проникателност е съчетана с белетристичната плътност и асоциативност на рисунъка.

В своите спомени Пол Лафарг се възхищава от „безподобната поетическа фантазия“ на Маркс; Франц Меринг подчертава, че у него образът и понятието са винаги органически свързани, а Вилхелм Либкнехт направо заявява, че създателят на „Капиталът“ „има огромни заслуги към немския език и е един от най-големите майстори и създатели на немската проза!“⁴⁷

Защо съвременниците на К. Маркс акцентират на неговата способност към образното мислене? Какво кара дори и явните врагове на марксизма да признават емоционалната въздейственост на произведения като „Манифест на комунистическата партия“ или „Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт“? Какви са причините, поради които повечето изследователи на живота и делото на Карл Маркс отделят внимание на образността и емоционалната наситеност на стила му?⁴⁸

Главната причина се състои във факта, че за Маркс изложението на една идея е било не по-малко важно, отколкото самата идея. С това ще си обясним изключителната прецизност и скрупулозност при литературната обработка на произведенията му — независимо дали са къси статии, или по-пространни съчинения. Маркс работи упорито и с някакво едва ли не безкрайно търпение отшлифова всеки един детайл. Дори Енгелс понякога загубва спокойствие на духа, смятайки Марксовата придирчивост и стремсж към съвършенство за прекомерни.

Бихме могли да изтъкнем още една причина — и тя е пряко свързана с темата на нашето изследване — емоционално-образната наситеност на Марксовия стил е едно от неотразимите оръжия на неговата полемика.

В предходната глава се докоснахме до отделни фигури на речта и мисълта, които влизат в арсенала на Марксовите полемични средства. Нека сега хвърлим поглед и към органичното присъствие на някои тропи.

Несъмнено, най-често срещаният в произведенията на Маркс троп е

1. Метафората.

Естествен е интересът на Маркс към метафората. Той започва творческия си път като поет и едно от първите средства, с които изразява юношеските си вълнения, става метафората. Но нея ще я срещнем по-късно и в публицистичните му произведения, и в съвместно писаните с Фр. Енгелс големи памфлети „Светото семейство“, „Немска идеология“, „Великите мъже на емиграцията“, и в „Капиталът“. В ранната публицистика на Маркс метафората живее в две форми. Първата отговаря на класическата ѝ функция, определена още от Аристотел: „метафората е пренасяне на чуждо име върху даден предмет — или от род върху вид, или от вид върху род, или от вид върху друг вид, или по аналогия“⁴⁹. Примери тук могат да се привлекат от статията „Бележки върху най-новата пруска цензурна инструкция“, „Дебати за свободата на печата“, „Оправдание на мозелския кореспондент“, където само думата свобода влиза в десетки метафорични словосъчетания. Изключително богато в метафорично отношение е и споменатото вече неведнъж Марксово произведение „Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт“.

Доста по-разпространена обаче е втората форма, когато метафората не се явява в чист вид, а е разтворена — ако можем така да се изразим — в художественото сравнение. И Цицерон, и Квинтилиан говорят за метафората

⁴⁷ Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс за изкуството. Сборник. С., 1978, с. 291.

⁴⁸ Най-задълбочени наблюдения по този въпрос ще открием в посочените съчинения на Фр. Меринг, Мих. Лифшиц, Г. Фрилендер, О. Корнио, Х. Волков и т. н., а в книгата на Иван Славов е отделен дори цял параграф.

⁴⁹ Аристотел. За поетическото изкуство. С., 1975, с. 91.

като едно по-кратко и стегнато сравнение. У Маркс в повечето случаи е много трудно да се разграничи сравнение от метафора, те взаимно се преиват и взаимоизменят. По афористичното определение на Исак Паси „Всяко сравнение е ембрионална метафора, а всяка метафора преформирано сравнение“⁵⁰. Може би в Марксовата полемика най-често срещано е сравнението, което се движи към метафората, бременното с метафоричност сравнение. Нека приведем един по-пространен цитат от „Морализиращата критика и критицизиращият морал“⁵¹, за да се насладим на пластичността, хармоничната образност и метафоричната нюансираност на Марксовия полемичен рисунок: „Плоска, хлевоуста, надута, перчеща се като Трасон, претенциозно груба в нападениято и истерично чувствителна към чуждата грубост; с огромен напън издигаща меч и страшно размахваща го, за да го отпусне след това без удар; непрекъснато проповядваща морал и постоянно нарушаваща го; комично съчетаваща патоса с вулгарността; загрижена само за същността на въпроса и винаги отминаваща тази същност; с еднакво високомерие противопоставяща на народната мъдрост еснафска, книжна полуинтелигентност, а на науката — така наречения „здрав човешки разум“; увеличава се със самодоволна лекота в безкрайно дълги подробности; обличаща еснафското съдържание в плебейска форма; бореща се с литературния език, за да му придаде, ако може да се каже, чисто телесен характер; охотно показваща зад редовете фигурата на самия автор, който не се съдържа да демонстрира своята сила, да покаже широките си плещи, да изправи пред всички юнашката си снага; прокламираща здрав дух в здраво тяло, а сама, без да знае, заразена от най-дребнавата заядливост и телесния сърбеж на XVI в.; скована в ограничени догматични понятия и същевременно апелираща въпреки всяка теория към дребнавата практика; негодуваша срещу реакцията и реагираща срещу прогреса; безсилна да представи противника в смешен вид и затова комично нахвърляща се срещу него с цялата гама от всевъзможни ругатни; Соломон и Марколф, Дон Кихот и Санчо Панса, мечтателят и филистер в едно лице; просташка форма на възмущение и форма на възмутена простащина; и всичко това обгърнато в атмосферата на *честното* съзнание на самодоволния добродетелен филистер — такава беше *гробиянската литература* на XVI век“⁵².

Не е трудно в този пасаж да открием освен сравнения и метафори още и такива фигури на речта и мисълта като плеонастични конструкции, epitheton ornans, градация, антитеза. Те имат своето специфично звучене и в същото време получават истинска яркост само в контекста на цялото.

Други употребявани от Маркс тропи са:

2. *Метонимията*, т. е. преименуването, замяната на званието на един предмет с званието на друг поради вътрешна връзка и

3. *Синекдохата*, която е производна на метонимията и изразява замяната на цялото с част от него.

Доколкото целта ни тук не е иманентната характеристика на тези тропи, ще се ограничим само с едно определение, което ги диференцира и ни позволява да установим мястото им в структурата на Марксовата полемика. Спо-

⁵⁰ Исак Паси. Метафората. С., 1983, с. 23.

⁵¹ Към средата на лятото на 1847 г. Маркс и Енгелс започват активно да сътрудничат на „Немско-Брюкселски вестник“. Тук излизат статиите на Маркс „Комунизмът на вестник „Рейнски наблюдател“, поредицата от памфлети на Енгелс „Немският социализъм в стихове и проза“ и т. н. Постепенно участието на Маркс и Енгелс започва да революционизира облика на вестника. На 21 октомври във вестника се появява една статия на дребнобуржоазния радикал Карл Хайнцен. С „Морализиращата критика и критицизиращият морал“ Маркс не само дава съкрушителен отговор на Хайнцен, демаскирайки словесната псевдореволюционност на дребнобуржоазния радикализъм, но и показва социалноикономическата обусловеност на историческото развитие.

⁵² К. Маркс и Ф. Енгелс. Съчинения. Т. IV. С., 1957, с. 291—292.

ред Исак Паси и метонимията, и синекдохата „съпоставят и сливат две реалности, но не самостоятелни, както е при метафората (разбрано тясно, буквално), а намиращи се в много по-близка взаимозависимост, в каквато например се намира едно от свойствата на даден предмет или явление спрямо цялостния състав от свойства, образувачи този предмет или явление (метонимия), или част, ограничено количество от даден предмет или явление спрямо целия предмет или явление (синекдоха). Следователно при метонимията акцентът пада върху качеството на отношенията родово — видово, общо — конкретно, множество — единично и в тяхната замяна, а при синекдохата акцентът е върху количеството при тези отношения, което най-често се изразява във връзката между частта и цялото и в тяхното заместване“⁵³.

Метонимията и синекдохата (а понякога и като нейна разновидност — антономазията) емоционално оцветяват Марковия полемичен израз, засилват изобразителността и изразителността на фразата, правят я многозначна и асоциативно разклонена. Примери за тези тропи могат да се намерят в ранните статии на Маркс, но присъствието им е най-ярко открито във философските памфлети „Светото семейство“ и „Немска идеология“, както и във „Великите мъже на емиграцията“.

4. Хипербола и литотес.

У Маркс тези тропи са на второ място по употреба след метафората. В процеса на полемичното развенчаване те пораждат елементи на комизъм. Прекомерното възвисяване или обратно — прекомерното принижаване, изкривяват образа на опонента, пародират го и това води до комичен ефект. Защото „твърде голямото преувеличение или намаление на количествените или качествените особености, ролята или значението на предметите, действията, хората и явленията, само по себе си е източник на комизъм“⁵⁴.

В „Морализиращата критика и критициращият морал“ Маркс пародира дребнобуржоазния радикал Карл Хайнцен чрез непрекъснато наслагване на хипербола и литотес. Един абзац е достатъчен, за да покаже ролята, която те играят в структурата на Марковата полемика: „Г-н Хайнцен демонстрира така „литературно“ не само своята „шия“, но и цялата своя „природа“, цялото свое тяло. Той е поставил своя „малък“ противник до себе си, за да може чрез контраста да покаже с нужната релефност съвършенството на своето телосложение. „Малкитък“ урод държи в ръчичките си *брадва на палач* — може би една от миниатюрните гилотини, които в 1794 г. подарявали на децата като играчки. А самият той, страшният юнак, със зла и презрителна усмивка държи в ръцете си само едно оръжие — „възпитателна пръчка“, която, както се подразбира, отдавна е служила за „наказание“ на лошите „малчугани“ — комунистите — за техните „нахални постъпки“. Великанът се държи снизходително, като *педагог* със своя „насекомообразен противник“ вместо да смачка с крака този *безразсъдно смел* малчуган. Той снизходително беседва с него като *приятел на децата*, чете му морал и най-строго го мъмри заради неговите тежки пороци...“⁵⁵

Полемично-пародийната деструкция тук се постига от редуване на хипербола и литотес. Получава се едно особено, нека го наречем верижно разгръщане на пародийния хиперболизирани и литотизирани изказ: „Ако при това пръчката на обхванатия от наставнически жар исполин от време на време рязко изсвирва над главата на възпитаника, ако от време на време някоя мръсна дума прекъсва потока от нравоучителни изречения и дори отчасти унищожава тяхното действие, то не бива нито за минута да се забравя, че един исполин

⁵³ Исак Паси. Метафората. С., 1983, с. 48.

⁵⁴ А. Макарян. О сатире. М., 1967, с. 227.

⁵⁵ К. Маркс и Ф. Енгелс. Съчинения. Т. IV. С., 1975, с. 294.

не може да дава морално възпитание по същия начин, както това правят обикновените училищни наставници. Освен това не бива да се изпуска предвид, че същите изрази, които в устата на такова джудже като Енгелс звучат непристойно и предизвикват у нас отвращение, звучат възхитително и пленяват нашия слух и сърце подобно звуците на природата, когато се произнасят от такъв колос като Хайнцен.⁵⁶

Само в тия два абзаца ще открием повече от 20 пъти хипербола и литотес или словосъчетания, които са техни производни. Тая наситеност прави изказа експресивен, динамизира публицистичното повествование и увеличава полемичното напрежение.

Ефектът от употребата на тези тропи нараства още повече, когато те „произтичат от особеностите на съдържанието, разкривайки конкретната същност на образа“⁵⁷.

Така е при ироничните деформации с образите на Бруно Бауер и Макс Щирнер в „Свето семейство“ и „Немска идеология“, така е и в „Гражданската война във Франция“⁵⁸.

Марксовата публицистика свети с диалектическия блясък на метафората. Способността към метафорично-образно мислене, която още според Аристотел е един от най-важните признаци за талант, избликва така мощно и спонтанно в словото на Маркс, че дори музата на Хайне е облъчена от неговата пламенност. През 1844 г. в Париж, града на поезията и революцията, се срещат два неспокойни духа: философът в поезията Хайне и поетът във философията Маркс. И ако Хайне след тези срещи създава „Зимна приказка“, „Песен на тъкачите“ и своите безсмъртни сатири против немския деспотизъм, Маркс завинаги понася в душата си благородния огън на иронията.

⁵⁶ К. Маркс и Ф. Енгелс. Съчинения. Т. IV. С., 1975, с. 294.

⁵⁷ А. Макарян. О сатире. М., 1967, с. 230.

⁵⁸ Ярката социална характеристика, която Маркс дава в „Гражданската война във Франция“ на палача на парижките комунари — Тиер, той изпъстря с изрази, в които са вплетени хипербола и литотес, и които го очертават по-релефно: „Тиер, това джудже-изрод“, „този Мирабо-муха“ и пр.